

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵՎԵՂԵՑԻՈՅ

ՅԵՄԵՐՈՒՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒՐՈՊԱՆԵՐ ՄԷՋ

Եւրոպայի Հայոց Կարողիկոսական Պատարակ Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Գուշակեան, ինչպիսի Բարիկի հայ մանուշին մեջ իր ստորագրած յայտարարութեանն եւս կը հասկըցուի, աւարտած ըլլալով իր պաշտօնին պարտականութեանց առաջին մասը, իր տեղեկագիրը մատուցած էր Ամենայն Հայոց Սրբազան Հայրապետին, Էջմիածին, Ն. Ս. Օծուծութեան վախճանումն շուրջ միկ ափս առաջ:

Եւրոպայի կազմակերպութեան հարցը, ազգային եւ եկեղեցական տեսակետով հաստատարակ շահեկան, արժանի էր անշուշտ մանրամասնաւ յիշատարութեան մը՝ ազգային եւ եկեղեցական իր կրկնակ նկարագիրովը շեշտած հայ պարբերաբերքի մը մէջ, որպիսի է ՍԻՈՆ. այս պատճառաւ պաշտան եւ պիտանի կը համարինք մեր ընթերցողներուն հարողիկ հետեւեալ տեղեկութիւնները, զորս նոյն ինքն Կարողիկոսական Պատարակին ստացանք, իր վերջին անգամ Եւրոպայի աջեքած միջոցին:

Ն. Ս. Օծուծութեան, իր սրբատառ կոնգակով պատուիրած էր Թորգոմ Արքեպիսկոպոսի, իրբն միակ առաջնորդական վիճակ մը եկեղեցականապէս կազմակերպել Եւրոպահայութիւնը, աւելի ճիշդ՝ Եւրոպայի արեւմտեան եւ կեդրոնական եւ հարաւային մասերու մէջ գտնուած այն հայ համայնքները, որոնցմէ ոմանք թէն վաղուց, աւելի կամ նուազ չափով մը, կազմակերպուած էին իրբն հովուական անջատ Շրջանակներ, բայց ամենամեծ մասը, աւելի մեծ պատերազմի հետեանք գաղթականութեանն գոյացած կամ ստուարացած, ընդհանուր առմամբ կը մնային գեւ անկազմակերպ գրութեան մէջ: Ըստ այսմ, Կաթողիկոսական Պատուիրակութեան Շրջանակը իր մէջ կը պարագրէր, բացի Ռուսիայէ, Ռումանիայէ, Պուլկարիայէ եւ Յունաստանէ, որոնց մէջ գոյութիւն ունէին արգէն առաջնորդական կազմակերպուած վիճակներ, Ֆռանսա, Անգղիա, Պելճիգա, Իտալիա, Գերմանիա, Զուիցերիա, Աւս-

տրիա, Հունգարիա, Զէլսուաւաքիա, Եւրպուալիա, Հոլանտա եւ Լեհաստան:

Որովհետեւ, սակայն Ն. Ս. Օծուծութեան միեւնոյն ատեն պատուիրած էր իր Պատուիրակին որ, նախորդ կազմակերպական ջանադրութեանց առթիւ պատահած անսխորժութիւնները չկրկնուելու համար, նախապէս մանրամասնօրէն քննուի կացութիւնը եւ յետոյ տնօրինութի պատշաճը, Թորգոմ Արքեպիսկոպոս կարեւոր դատեց անձամբ շրջիլ նախ բոլոր գաղութները, հանգամանօրէն քննել եւ ուսումնասիրել ամէն ինչ. այս մտածումով անկիւս, Բարիկի մէջ, ամէնէն առաջ, հարկաւոր զընտելութիւնները կատարելէ վերջ, մի առ մի այցելեց վերոյիշեալ Եւրոպական երկիրներու հայաբնակ քաղաքները, բացի Հոլանտայէն եւ Լեհաստանէն, որոնց մէջ ազգայիններու յոյժ աննշան թիւ մը միայն կար:

Իր այս պտոյտի ընթացքին եւ յետոյ ունեցած տեսակցութիւններէ եւ կատարած հետազոտութիւններէ վերջ աւելի եւս ամրապնդուեցաւ նախապէս եւս ունեցած իր համոզումին մէջ թէ անկարելի է անօգուտ է ամբողջ Եւրոպահայութիւնը միակ առաջնորդական վիճակի մը մէջ պարագրելու ծրագրել, եւ թէ աւելի գործնական է եւ եկեղեցական կազմակերպութեան տեսակէտով աւելի բանաւոր եւ արդիւնաւոր՝ Եւրոպահայ համայնքները խմբել մէկէ աւելի առաջնորդական վիճակներու մէջ:

Ըստ մարդահամարին, զոր մասամբ գտած եւ մասամբ ինք կատարած է Կաթողիկոսական Պատուիրակը, Եւրոպայի վերոյիշեալ երկիրներուն մէջ ապրող Հայոց թիւն է մերձաւորաբար 67000, որոնց 64000ը Ֆռանսայի մէջ են, իսկ մնացեալ իրբ 3000ը՝ Ֆռանսայէ արտաքոյ եղած Եւրոպական միւս երկրամասերուն մէջ: Հետեւաբար, Եւրոպահայ թեմական կազմակերպական ձեռնարկը, իրապէս կամ ամենամեծ մասամբ, Ֆռանսահայ եկեղեցական կազմակերպութեան զործ է ինքնին:

Արդ, Թորգոմ Արքեպիսկոպոսի տեսութիւնն այն է եղած թէ Ֆռանսահայ գաղութը ինքնին, ի նկատի ունենալով խմբաւորեալ հայաբնակութեան տեսակէտը, պէտք է վերածուի երեք առաջնորդական վիճակներու, որոնք պէտք է լինին. 1. Բարիկի շրջանակը. 2. Կիոնի շրջ-

ջանակը, և 3. Մարտէլլի շրջանակը. Հիւսիսային՝ Միջին և Հարաւային Ֆուանսայի երբեակ տրոհումներով, Ասոնցմէ առաջինը ունի շուրջ 2500, երկրորդը՝ 1500, երրորդը՝ 2400 հայեր:

Կաթողիկոսական Պատուիրակը անկարելի կը նկատէ նոյնիսկ Ֆուանսայ միակ թիւի մը գաղափարը, որովհետեւ ոչ միայն միակ առաջնորդ մը պիտի չկրնար տարւոյն մէջ քանի մը անգամ այցելել ընդարձակ տարածութեան վրայ սփռուած այդ բոլոր համայնքներուն, որոնց սակայն անհրաժեշտ է զէթ երեք ամիսն անգամ մը այցելել՝ մանաւանդ կազմակերպական առաջին տարիներուն, այլ մանաւանդ որովհետեւ նիւթական և այլ պատճառներով բացարձակապէս անհնար պիտի ըլլար կազմել թեմական ընդհանուր ժողով մը, որուն մասնակցէին բոլոր համայնքերը ներկայացնող անդամներ, ընտրուած զանազան հեռուոր քաղաքներէ, որոնց հաւաքումովը հնար ըլլար տարին քանի մը անգամ գումարել երեսփոխանական ժողով, եւայլն:

Այս բանին արգելք պիտի լինէր ոչ միայն զանազան հեռուոր քաղաքներէ դալիք պատգամաւորներու երթուղարձի և բնակութեան ծախսաց զժուարութիւնը, այլ նաև և մանաւանդ ապակեղորնայութիւնը քնողդական նկատուելու չափ խոր իզձը, որուն երբեմն կարելի չէ եղած զիմադրել թիւրքահայ քանի մը վիճակներու մէջ իսկ, և որ, հիմակ, կարգ մը տուեալ պայմաններու ճեղքումով մանաւանդ, աւելի բուռն կը թուի Եւրոպահայ շրջանակներու մէջ: Մէկէ աւելի առաջնորդական վիճակներու գոյութեան մէջ թորգոմ Արքեպիսկոպոս ի մէջ այլոց այն օգուտը կը տեսնէ որ մէն մի շրջանակ, ինքն իր մէջ ամփոփուած, աւելի ուշադիր լրջութեամբ և նուիրումով կը հոգայ իր եկեղեցական և ազգային պարտականութիւնները, տեսակ մը մրցումի նախանձախնդրութիւն ալ զնկոյզ գործին մէջ: Բաց աստի, մէն մի առաջնորդական վիճակ կրնայ ունենալ իր եպիսկոպոսը. և Եւրոպահայութեան մէջ քանի մը եպիսկոպոսներու միանգամայն ներկայութիւնը առաւելութիւն մըն է, ոչ միայն իրրեւ նուիրապետական ազդուութիւն մը այլոց առջև, այլ նաև եկեղեցական հեղի-

նակութեան իրական ոյժ մը հոգեւոր ներքին կեանքի տեսակէտով, քանի որ անոնք տարւոյն մէջ քանի մը անգամ գումարուելով Եւրոպահայութեան կրօնական և եկեղեցական կարեւոր հարցերու շուրջ կրնան օգտակար խորհրդակցութիւններ ունենալ:

Գալով Հայրապետական Պատուիրակի պաշտօնին, զայն կը թողու Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կամքին և բարեհաճութեան միայն: Ֆուանսայ երեք վիճակները կազմակերպուելէն վերջ ալ, եթէ Ն. Ս. Օծութիւնը կ'ուզէ իր ներկայացուցիչը ունենալ ամբողջ Եւրոպայի հայութեան մօտ, կարող է կամ այս երեք վիճակներու առաջնորդներէն մին նշանակել այդ պաշտօնին, և կամ անոնցմէ վեր բարձրաստիճան հոգեւորականի մը յանձնել անոր պարտականութիւնը:

Թորգոմ Արքեպիսկոպոս լաւագոյն կը գտնէ սակայն որ Կաթողիկոսական Պատուիրակը, եթէ պիտի լինի, առաջնորդներէն տարրեր մէկը լինի, որ, իրրեւ ներկայացուցիչ Ամենայն Հայոց Հայրապետին, եկեղեցական և կրօնական հարցերու մէջ, իրաւական՝ վարչական և կարգապահական տեսակէտով վերադաս զիրք մը ունենայ միւս առաջնորդներուն վրայ, միջնորդ կապը լինի այս վերջիններուն և Մայր Աթոռոյ միջև, ի հարկին իր նախադասութեան ներքե կազմէ Եւրոպահայ թեմերու եպիսկոպոսական ժողով և երեք վիճակներու թեմական ժողովներու ղեկաւորներէն կազմուած ժողով մը, ընդհանրական բնոյթ ունեցող հարցերու մասին խորհրդակցութիւն կատարելու համար:

Արտաքոյ Ֆուանսայի Եւրոպական միւս երկիրներու մէջ եղած համայնքները, որոնք հազիւ 3000 Հայեր կը պարունակեն, պէտք է կազմեն ուրոյն Հովուական Շրջանակներ՝ հետեալ կերպով. 1. Իտալիա, 2. Պելճիգա և Հոլանտա, 3. Գերմանիա և Լեհաստան, 4. Աւստրիա և Հունգարիա և Չեխոսլուաքիա և Եսլոնաւիա, 5. Անգլիա, 6. Չեխոսլուաքիա: Այս շրջանակներէն իւրաքանչիւրը կ'ունենայ իր հոգեւոր Հովիւը, ուղղակի վերահսկողութեանը ներքե կաթող. Պատուիրակին, որ անոնց նկատմամբ Առաջնորդի հանգամանք կ'ունենայ, և Շրջանակները ուղղակի իր թեմերը կը

նկատուին, իրրե Տէրունի վիճակներ, ինչպէս էին ի հետմն ուղղակի Մայր Աթոռին կապուած և Նուիրակներէ կառավարուած Տէրունի վիճակները:

Իւրաքանչիւր Առաջնորդական վիճակ և մէն մի Հոգեւական Շրջանակ կ'ունենայ իր Ժողովական կազմը, որ կը բաղկանայ իր օրինական եկեղեցական տուրքը վճարող ազգայիններէ ընտրուած ներկայացուցչական ժողովէ մը, և այս վերջինէն ընտրուած Վարչական Մարմինէ մը՝ որ կեդրոնին մէջ կը գործէ, և Հոգաբարձութիւններէ, որոնք վիճակին կամ Շրջանակին միւս հայաշատ վայրերուն մէջ կը գործեն:

Կազմակերպութեան ընդհանուր նկարագիրը պիտի լինի եկեղեցական. Հայ Եկեղեցին է որ, իրրե ազգային գոյութեան ամէնէն ապահով և պատմական կոռուանք օտարութեան մէջ, պիտի լինի առանցքը հասարակութեան ազգային կեանքին. ունոր շուրջը պիտի խմբուին կրթական և բարեգործական ուրիշ ձևանարկները, որքան որ միջոցները և հանգամանքները կը պահանջեն կամ կը թոյլատրեն: Հետեալոր Հայ Եկեղեցոյ պատկանեալ ազգայինները միայն պէտք է լինին ընտրող և ընտրելի: Վասնզի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսական Պատուիրակութեան կողմէ կատարուած կամ կատարուելիք գործը գործըն է Հայ Լուսաւորչական Եկեղեցոյ Եւրպական համայնքին կամ Հասարակութեան:

Ըստ Կաթողիկոսական Պատուիրակին, կազմակերպութեան գործին մէջ ամէնէն գծուարին կէտն է ազգ. կրթական հորը: Եւրոպայի ամենազարգացած այս երկիրներուն մէջ, ամէն կերպով կազմակերպուած և մանկավարժական ամենանորագոյն մեթոտներով գորացած վարժարաններու — որոնք յաճախ ձրի ալ են — խայծը այնքան հրապուրիչ է և հզօր, որ գրեթէ անկարելի պիտի ըլլայ, տասնեակ մը տարիներ ետքը մանաւանդ, զիմադրել անոնց համատարած ազգեցութեան, Եւրոպահայ ապագայ սերունդին տալ կարենալու համար գէթ ազգայիննախակրթութեան մը բարիքները: Իրաւ է թէ այսօր Մարսելի շրջանին մէջ մասնատրարար, ուր հայ գաղթականները տակաւին բնակաւո-

րուած են համախումբ կենակցութեան մը մէջ, և զեւ կը պահեն հայեցի դաւառականութեան բարքն ու կենցաղը, իրր տան զպրատուններու մէջ օրն ի րուն հայերէն կ'ուսանին հաղարի մօտ երկու սեռէ մանուկներ, ինչ որ արդարեւ պատիւ կը բերէ տեղւոյն անցեալ և ներկայ Ազգ. Իշխանութեան, բայց դժուար է երկար ժամանակի համար լաւատես լինել այս մասին: Այնպէս որ Եկեղեցիին միջոցաւ է դարձեալ որ փոքր ի շատէ հնար պիտի լինի լուծել այս կնճիւղը, իթէ լինին բանիրուն և ուսեալ քահանաներ կամ վարդապետներ, որոնք Եկեղեցոյ հովանիին տակ շարաթը քանի մը անգամ կարենան հաւաքել ազգին օտար վարժարան յաճախող մանուկները, և սորվեցնել անոնց մայրենի լեզու. Ազգ. Պատմութեան նախատարերք և կրօնական և եկեղեցական զիտելիքներ:

Խնդիրը կը տարբերի անշուշտ, իթէ քանի մը կարեոր կեդրոններու մէջ հնար լինի ազգային բարերարներու ջանքով հաստատել երկրորդական Վարժարաններ, ինչպէս Վենետիկի Միսիթարեանց Մուրատեան ի Բարիզ, որոնց մէջ հայ սերունդը հաւասար յաջողութեամբ կրնայ ուսանիլ օտար և ազգային լեզուները և զոհացուցիչ աստիճանով մը ստանալ նաեւ ազգ. դաստիարակութիւն, օտար կրթութեան հետ:

Թորգոմ Արքեպիսկոպոս իր տեղեկագրին մէջ զովեստով խօսած է գաղութահայութեան աշխատասէր և պարկեշտ բարքին և զործնական յաջողութեանց մասին, որոնց համար մեր ազգակիցները ամէն տեղ կը վայելեն յարգանք և համարում, և յոյս ունի թէ կուսակցական վէճերն ալ, որոնք ընդհանուր առմամբ քաղաքական ձախողանքի պատճառած շուարումներուն և ազգային ապագայի մը յոյսէն հրաժարիլ չը կարենալու հոգեբանական դրութենէ յառաջացող վիճակներ են յաճախ, պիտի հանդարտին հետզհետէ, որքան աւելի հոգեկան խաղաղութիւնը արիւն սիրտերուն վրայ: Բայց շատ աւելի գովելի և սրտապնդիչ գտած է Մայրենի Եկեղեցոյ հանգէպ ամէն տեղ տեսած սէրը և անհուն խանդավառութիւնը: Ամէն տեղ, առանց բացառութեան, առանց խտրութեան հոսանքներու և նոյն իսկ դաւանանքի, Մայր Ա-

Թոռոյ ներկայացուցիչը հանդիպած է գործովալից ընդունելութեան. Հայ Եկեղեցւոյ պաշտամունքը, Ամենայն Հայոց Հայրապետին կողմէ աւանդուած ողջոյնը և կրօնական միութեան խօսքերը հոգեպարար ներգործութիւն ըրած են ամէնուն սրտին վրայ. ու ամէնքը սրտանց և սիրով կը փափաքին եկեղեցական Թեմական կազմակերպութեան ձեռնարկին օր առաջ աւարտումին, հաւատալով թէ ո՛չ միայն հոգեւորապէս այլ նաեւ ազգային տեսակետով մեծապէս օգտակար արդիւնք մը պիտի ունենայ ան:

Այս և յարակից բոլոր խնդրոց մասին ընդարձակ մանրամասնութեամբ խօսելէ և ծրագիր և առաջարկներ ներկայացնելէ վերջ, Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոս իր տեղեկագրին կը կցէ վիճակագրական համացուցակ մը, որմէ կը քաղենք հետեւեալ ամփոփումը:

1. — Հիւսիսային և Արեւմտեան Ֆրոնտոնայի, աւելի ճիշդ, Բարիզի եւ շրջակայից մէջ կը գտնուին շուրջ 25,000 հայեր, որոնց ամենափոքր մասը միայն հին գաղթականներ են, առ առաւելն կէս դար առաջ հաստատուած. իսկ մնացեալ ամէնքը պատերազմէն յետոյ եկած են: Բարիզի մէջ կայ Ս. Յովհ. Մկրտիչ Եկեղեցի մը, հանդ. Յովհաննէս Մանթաշեանի ծախքով կառուցուած, հայկական ճարտարապետութեամբ, գեղակերտ: 1929ին, Բարիզի Ալֆօրփիլ կոչուած արուարձանին մէջ, քանի մը բարեկէր ազգայնոց ծախքով շինուեցաւ պարզ ճոճով բայց սիրուն Եկեղեցի մը, Ս. Պօղոս-Պետրոս անուն: Գաղութին եկեղեցական և ազգային պէտքերը կը յանձնաձումին հսկողութեանը տակ Ս. Յովհ. Մկրտիչ Եկեղեցւոյ հովանւոյն տակ գործող Վարչութեան մը, զոր կ'ընտրեն իրենց եկեղեցական տուրքը վճարող ազգայնիներ, ֆռանսական կառավարութենէն ճանչցուած կանոնագրի մը համեմատ: Այս Վարչութիւնը, որ կը բաղկանայ 20 ազգայնիներէ, որոնք երկու տարին անգամ մը կը փոփոխուին վիճակաւ և նոր ընտրութեամբ, իր ծոցէն կ'ընտրէ Հոգարարձութիւն մը, որ կը հսկէ Եկեղեցւոյ նիւթական և բարոյական պայծառութեան, և Դատաստանական Խորհուրդ մը, որ կ'զբաղի ամուս-

նական խնդիրներով: Սոյն վարչութեան կողքին կազմուած են նաեւ Աղքատախնամ Մարմին մը, որ կը հոգայ տեղական և անցորդ աղքատաց պէտքերը ըստ կարեւորին, և Տիկնանց Միութիւն մը, որ կը բաղկանայ Որբախնամ Մարմինէ մը և Հայ Կարմիր Խաչէ մը. Որբախնամը կը հոգայ որոշ թուով որբեր, երկու սեռէ, զոր տեղաւորած է օտար դպրոցներու և պատըս պարաններու մէջ. իսկ Կարմիր Խաչը, իւրեւ մասնաճիւղ Հայաստանի Կարմիր Խաչին, տարեկան նպաստ մը կը զրկէ անոր, և միեւնոյն ժամանակ կը հոգայ այս շրջանակի հայ կարօտ հիւանդներու պէտքերը. բժիշկ, դեղ ու դարման մատուցանելով: Եկեղեցւոյ Դիւանատան մէջ ունի Բուժարան մը, որ չարաթը երկու անգամ բազմութեամբ կը զվմեն հիւանդներ, և կը խնամուին:

Դպրոց չկայ երբեք, այս ուղղութեամբ քանիցս կատարուած ձեռնարկներ չեն չարունակուած: Ալֆօրփիլի նորաշէն մատուոն մէջ շարաթը երկու անգամ, քանի մը ժամ, ուսուցչուհի մը հայերէն կը դասախօսէ թաղին հայ մանուկներուն: Նոյնպէս, Բարեգործականի կարգադրութեամբ 5-6 արուարձաններու մէջ, միեւնոյն կերպով և չափով, հայերէնի և Հայոց պատմութեան դասախօսութիւն կ'ըլլայ փափաքող ծնողաց զուակներուն: Իրբեւ մասնաւոր կըթական ձեռնարկ ստկայն պէտք է յիշել Դպրոցասիրաց որբանոցը, Լը Ռանսի մէջ, ուր կը պատսպարուին և կը դաստիարակուին 100է աւելի որբուհիներ, Գարակէօզեան որբանոցը, ուր 100ի չափ որբ տղաքներ նոյնպէս կը պատսպարուին և կը կըթուին, Վանտօմի գաւառին Լա Կօտինիէս գիւղին մօտակայքը, և Վենետիկի Միսիթարեանց Մուրատեան երկրորդական վարժարանը՝ Սէվրի մէջ:

Հոգեւորականներն են Տ. Վառապապուհ Եպիսկոպոս Քիպարեան, որ Բարիզի Հոգեւոր Հովիւն է, և 4 ծխատէր և երեք հիւր քահանաներ, որոնք կարգաւ Ալֆօրփիլ ալ կ'երթան, նոյնպէս հարկը ներկայացած տուն կը հասնին մինչեւ Ալգաս Լօրէն և այլուր, ուր ջրուած են Հայեր:

2. — Լիոնի շրջանակին մէջ, զոր կը կոչենք Միջերկրեայ Ֆրոնտա, հայաբնակ

են հետեւեալ վայրերը, որոնք կը պարու-
նակեն իր 15,600 գաղթականներ, փակա-
գծուած թիւերու համեմատ: Լիոն (5000),
Տէսին (1000), Բօնէլէրի (500), Վիէն (1500),
Վալանս (3500), Կրէնօպլ (700), Սէն Շա-
մոն (800), Սէնդ Էթիէն (1000), Վիլֆրանզ
(50), Ռոման (100), Ռիվոլաթ (50), Պուր-
կօն (50), Բօն տ'Օպնա (500), Բուզիւն (200):
Այս շրջանակի վարչական կազմը ամէնէն
խառնակն է գծարտարար: Լիոնի մէջ,
իրեւ կեդրոնի մէջ, միաժամանակ գոյու-
թիւն առած են երկու հակընդդէմ վար-
չութիւններ, որոնք ինքզինքնին ամբողջ
շրջանակին ներկայացուցիչ ժողովները կը
համարեն, և ըստ այդմ շրջակայ միւս
վայրերէն ոմանք մէկ կողմ ոմանք միւս
կողմին հակած էին երբեմն: Բայց կեդրոնի
տղեկ վիճերէն տաղտկացած՝ ամէնքն ալ
գրեթէ չեն ճանչնար այլեւս կեդրոնը, և
իւրաքանչիւրը ինքզինքը կը հոգայ կարե-
ւութեան սահմանին մէջ: Այսպէս, բացի
կեդրոնէն, ուր գոյգ վարչութիւնները ու-
նին մէյ մէկ հոգարարութիւն, իրենց ծո-
ցէն կամ ձեռքով ընտրուած, և որոնք կը
նային եկեղեցւոյ պայծառութեան և ժո-
ղովրդեան պատկանեալ գործերուն, միւս
վայրերուն մէջ ալ կան աւելի կամ նուազ
կանոնաւոր կերպով ժողովուրդէն ընտըր-
ուած մարմիններ, տեղ մը Ազգ. Միութիւն,
ուրիշ տեղ Հոգարարութիւն անուան տակ,
միեւնոյն պաշտօնով: Ոչ մէկ տեղ, Լիոնի
շրջանակին մէջ, չկայ ազգային եկեղեցւոյ
սեպհական չէնք: Լիոնի մէջ կան մեծ և
փոքր երկու մատուռներ, նոյնպէս Բօնտ-
շէրի, Վալանսի և Բօնտօպարի մէջ կան
մէյ մէկ փոքրիկ մատուռներ, ամէնքն ալ
վարձովի: Բոլոր միւս վայրերուն մէջ,
պարբերաբար կամ անմիջապէս կը դառնն,
կամ կը վարձեն, եկեղեցական պաշտամուն-
քի համար յարմար սրահ մը, որ երբեմն
բողոքականաց մատուռն է, և յաճախ,
պատշաճ նկատուած սրահ մը: Ամբողջ այս
շրջանին մէջ ութ հոգեւորականներ կան,
Տ. Անանիա Ծ. Վրդ. Հարէրեան և չորս
քահանաներ Լիոնի և մէյ մէկ քահանաներ
Բօնտշէրի, Վալանսի և Բօն տ'Օպարի
մէջ: Քահանայ չկեցած միւս վայրերը հեր-
թով կ'այցելին Լիոնի չորս քահանաները:
Կրթական ձեռնարկ, բառին բուն իմաս-
տովը՝ գոյութիւն չունի: Ի սկզբան գրեթէ

ամէն տեղ մանկական ուսուցման կամ
նախնական կրթութեան համար չարժու
մը կատարուած է, բայց շատ կարճատեւ
եղած է, մարդու և մանուաւնդ դրամի չը
գոյութեան պատճառաւ: Լաւ կազմակեր-
պուած վարչութիւն մը պիտի կարենայ
ազգայնապէս փրկել աստեղի Հայութիւնը:
Ղի ամէնքն ալ դաւառացի և իրենց ազ-
գային և եկեղեցական աւանդութեանց
փարած են: Ամէնքն ալ, բացի Լիոնի քա-
նի մը առեւտրականներէն, գործաւոր են,
կամ, շատ քիչ թուով նաեւ խանութպան,
և կ'ապրին օրը օրին: Բայց շատ տեղեր,
ուր ֆապրիքաները տեւական ձեւ մը ու-
նին, այս գործաւորներն ալ սկսած են բը-
նակաւորուիլ և նոյն իսկ սեպհական տուն
տեղ կազմաւորել:

3.— Մարսէյի քաղաքը կը պարունակէ
չուրջ 23,000 Հայեր, և կը բաղկանայ հե-
տեւեալ վայրերէն: Մարսէյ և արուարձանք
(20,000), Կարտան (80), Նիս (1000), Լա
Սիօզա (560), Պօրտօ (700), Թուլօն (250),
Մարտիկ (200), Պօլէն (400): Մարսէյի
քաղաքին մէջ, բացի Վահան Ռորասան-
ձեանի բարերարութեամբ շինուած հոյա-
կապ և հայարուեստ եկեղեցիէն, որուն
նաւակաւիքը չէ կատարուած տակաւին,
կայ Ս. Յարութիւն անուանով մատուռ մը,
որ հին զաղութին օրով, չուրջ կէս դարէ
ի վեր կապուած, ազօթատեղի մըն է,
վարձովի: Արուարձաններուն մէջ կան ութ
մատուռներ, որոնք նոր գաղթականութեան
հաստատուելէն վերջ կազմուած են, գրե-
թէ ամէնքն ալ ազգապատկան, և ամէնքն
միեւնոյն առեն կը ծառային իրր գաղա-
տուն փոքրիկներու ազգային կրթութեան:
Այնպէս որ, բացառիկ երեւոյթ եւրոպահայ
կեանքին մէջ, և զոր պէտք է յայտարա-
րել հոս, ի պատիւ նոյն իսկ Պալաքեան
Սրբազանի և իրեն աջակից անցեալ և
ներկայ վարչութեանց, Մարսէյի այս ութ
կամ ինը դպրատանց մէջ այսօր կ'ուսա-
նին երկու սեռէ չուրջ 1000 հայ մանուկ-
ներ, որոնք կը կարդան՝ կը գրեն և կը
խօսին իրենց մայրենի լեզուն, և կ'ուսա-
նին ազգ. եկեղեցւոյ կրօնը, ազգին պատ-
մութիւնը և ֆռանսերէն և պատշաճ ուրիշ
ուսումները: Իրաւ է թէ, գծարտարար,
որքան միջավայրին ազդեցութիւնը ներ-

գործէ գաղթականներուն վրայ, այնքան պիտի թունայ ազգ. կրթութեան այս ձեռնարկը: Բայց ամէն պարագայի մէջ գովելի միայն կրնայ ըլլալ այն ոգին, որով, առանց այլեայլի, պատկանեալ Մարմինները կը խորհին ներկայ մատաղ հայութեան ազգ. դաստիարակութեան հարկին վրայ: Մարտէյլի մէջ ազգ. վարչութեան կազմը յարգարուած է գրեթէ Պոլսոյ Սահմանադրութեան համանման ձեռով, թէեւ տակաւին իւր առաջնորդութիւն և առաջնորդական թեմ չէ ճանչցուած Մայր Աթոռէն: Տասնեմէկ հոգեւորականներ կան Մարտէյլի շրջանին մէջ՝ Տ. Գրիգորիս Եպս. Պալաքեան, Յովհաննէս Վրդ. Ֆէրհատեան, Էրեք քահանաներ քաղաքին, և արուարձաններուն մէջ վեց քահանաներ, որոնք հերթով կը հովուեն քահանայ չկեցած միւս վայրերն ալ: Նիսի մէջ ևս կայ Տիգրան Չամբէրթէնեան իրարեւարութեամբ կառուցուած ազգապատկան մատուռ մը, որ դպրատուն է նոյն ատեն, և քահանայ մը:

Պռնսսայէ դուրս.

1. — Պելլիգալի շրջանին մէջ կան չուրջ 1000 Հայեր, որոնք կը բնակին Պրիքսէլ (700), Անվէրս (300) և Լիէժ (50): Եկեղեցի չունին. երկու առաջին քաղաքներուն մէջ եկեղեցական պաշտամունք կը կատարուի անկլիքաներու եկեղեցիներուն յարակից սրահներուն մէջ: Բանի մը տարի միայն ունեցած են սեպհական քահանայ մը, որուն մահէն ի վեր սեպհայն չկրցին ունենալ ուրիշ մը, և տօնական կամ ուրիշ առիթներով Բարիդէն զրկուած քահանաներ միայն կը հոգան ժողովուրդին եկեղեցական պէտքերը: Կարճատեւ եղած է կրթական ձեռնարկը, որմէ կը փնայ այժմ անձնուէր և ձեռնհաս ուսուցչուհի մը միայն, Օր. Ստեփանեան, որ Պրիքսէլի և Անվէրսի մէջ այցելարար կը դասախօսէ քանի մը տուններ: Պրիքսէլի մէջ Ազգ. վարչութիւն մը կայ Ազգ. Միութիւն անուան տակ, բայց գործօն կեանք մը չունի այժմ գծախտաբար. Անվէրսի մէջ ևս կայ առանձին վարչութիւն մը: Երկու քաղաքներուն մէջ ևս կան ազգատոց և որբերու հոգածու մարմիններ, որոնք իրենց գոյութիւնը և պահպանութիւնը կը պարտին բարեսէր Տիկիներու անձնուէր ջանադրութեանց:

2. — Զուլիգերիոյ մէջ կ'ապրին չուրջ 400 Հայեր, այսպէս ժընէլ (250), Պընիան (100 որբեր), Լոգան և շրջակայքը (56): Զունին ոչ եկեղեցի և ոչ քահանայ. Զատիկի, Ծնունդի և ուրիշ տօնական առիթներով Բարիդէն կ'այցելեն քահանաներ: Զուտ ազգային կրթական ձեռնարկ չկայ. բայց Պընիանի մէջ կայ որբանոց մը, ուր կը պատսպարուին և կ'ուսանին 100 հայ որբեր, երկու սեռէ, և ժընէլի մէջ պատսպարան տուն մը, «Հայաստան» անունով, ուր կը պատսպարուին նոյնքան մանչ և աղջիկներ, որոնք Զուլիգերիական բարձրագոյն վարժարաններ կամ համալսարան կը յաճախեն: Այս երկու հաստատութիւններն ալ հոգածութեանը ներքեւ են հայասէր Զուլիգերիացիներու, որոնց ամէնէն ծանօթ գէմբերէն էր Լէոփոլտ Ֆալս Հելուեիացին, և որոնց այժմու ներկայացուցիչն է և գործին վարիչը հանրածանօթ Բրաքթ Պօնար Զուլիգերիացին: Ժընէլի մէջ կայ անձնուէր Հոգաբարձութիւն մը, որ կը գործէ օգտակարապէս, կրօնական զգացումը վառ պահելու ջանքով:

3. — Իսալիոյ մէջ ունինք չուրջ 500 Հայեր, որոնք կը բնակին Միլան (300), Թօրինօ (30), Վենետիկ (50), Թրիէստ (60), Պառի (70): Միայն Միլանի մէջ ունինք քահանայ մը և եկեղեցական Հոգաբարձութիւն մը, որ ազգասէր և լուրջ անձերէ կը բաղկանայ. եկեղեցական պաշտամունք կը կատարուի անկլիքան եկեղեցիին մէջ: Կրթական ձեռնարկ գոյութիւն չունի: Այդ մասին ժողովուրդին զգացումը չափով մը կը գոհացնէ թերեւս Վենետիկի Միսիթարեանց կողմէ նախապէս իւր որբանոց զընուած բայց այժմ համալսարան յաճախող իրենց սաներուն իւր ուսանողաց տուն գործածուած այն յարկը, ուր մերթ րնդ մերթ տեղի կ'ունենան զրակաւ և կրթական հանդէսներ և ազգային համախմբումներ: Թօրինօյի մէջ կայ հայ կաթողիկ կղերին հսկողութեան տակ որբանոց մը, ուր մայրապետներու խնամքը կը վայելեն 100ի չափ որբուհիներ, որոնք ուսում և գործնական կրթութիւն կ'ստանան գոհացուցիչ չափով: Իսկ Պառիի մէջ կայ «Նոր Արաքս» կոչուած թաղ մը, ուր կը բնակին 70ի չափ նորեկ գաղթականներ, գոր-

զագործութեամբ զբաղող: Ասոնք կը վաճելն իտալական Բարեգործական Ընկերութեան հոգածութիւնը, որ իրենց թաղին մէջ մատուց մը, զպրատուն մը եւ զարմանատուն մըն ալ կատուցած է անոնց համար: Բայց, առ ի չգոյէ հայ քահանայի, անոնք կը գտնուին Մխիթարեան Հայ Կոթիւի վարդապետի մը հսկողութեան տակ:

4. — Գերմանիոյ հայտնակ քաղաքներն են Պէլրին (380), Լայբցիկ (40), Համպուրկ (57), եւ Միւնխէն-Տրէգտա (32): Գերմանահայոց ընդհանուր թիւն է ուրիմն իբր 500: Պէլրինի մէջ ունինք Ազգ. Միութիւն անուան տակ վարչութիւն մը, որ կը ջանայ հոգալ ժողովուրդին եկեղեցական եւ հասարակական պէտքերը: Զունինք եկեղեցի, կրօնական պաշտամունք կը կատարուի Բրուսիական բողոքականներէ արքամագրուած մատուռի մը մէջ: Հոգևոր Հովիւն է Տ. Գրիգոր Յ. Վրդ. Շահլամեան, որ շարթական քանի մը ժամ հայերէնի դաս կ'աւանդէ որոշ թուով հայ մանկանց: Ինքն է որ այցելաբար կը հովուէ նաեւ Լայբցիկ եւ Համպուրկ:

5. — Աւստրիոյ միայն մայրաքաղաքին, Վիեննայի, մէջ է որ կան Հայեր, թուով իբր 200. ունին եկեղեցւոյ Հոգաբարձութիւն մը, որ Միւնիւ Հոգաբարձութեան հետ, արտաքոյ Ֆուանսայի եղած մեր համայնքներուն ամէնէն ընտիր Հոգաբարձութիւններէն մին է, կազմուած պատուական եւ ազգասէր անձերէ: Զունին յատուկ եկեղեցի, բայց ունին քահանայ մը, որ տարիներէ ի վեր վարձուած յատուկ շէնքի մը մատուռի վերածուած մեծ սրահին մէջ ամէն Կիրակի կը կատարէ պաշտամունք եւ կը մատուցանէ Պատարագ: Անցորդ ազգասէրներու եւ հասարակութեան զանազան պէտքերը կը տեսնուին խղճամիտ հոգածութեամբ: Կրթական ուրոյն ձևնարի չը կայ. Մխիթարեան Հայերը փափաքողներու տուններուն մէջ կ'ուսուցանեն մայրենի լեզուն:

6. — Հունգարիոյ օստանին, Պուտաբէշտի մէջ, ի հնոյն նշանաւոր բայց այժմ չիջած եւ գրեթէ օտարասոյդ անհետացած գաղութին ստուերներուն մօտիկ կազմուած

է պատերազմէն քիչ առաջ եւ աւելի վերջ գոյացած գաղութ մը, որ կը բաղկանայ 70 անձերէ: Ասոնք վերջին անգամ ունեցան Հոգաբարձութիւն մը, որ կը հոգայ փոքրիկ հասարակութեան ազգային եւ կրօնական պէտքերը: Վիեննայի քահանան կ'այցելէ Զատիկ եւ Միսեղիի առթիւներով: Ապագայ կը խոստանայ այս գաղութը, զի կը պարունակէ լուրջ ու ազգասէր անհատներ: Վենետիկի Մխիթարեանք պատերազմէն վերջ մտածումն ունեցած են եկեղեցի եւ վարժարան հաստատելու հոն, հին գաղութը վերակենդանացնելու նպատակով, բայց յաջողութիւն չեն գտած:

7. — Չեխոսլաւիոյ նորակազմ պետութեան մայրաքաղաքին, Բրախայի, մէջ կան շուրջ 100 Հայեր, որոնց փոքրիկ մէկ մասը միայն աւետարականներ, միւսները ամէնքն ալ ուսանողներ են Չեխ համալսարաններու մէջ, բժշկութեան, իրաւաբանութեան, փիլիսոփայութեան, ճարտարարուեստից, եւ այլն:

Եկեղեցական եւ վարչական որեւէ կազմ գոյութիւն չունի դժբախտաբար. բայց կայ Ուսանողական Միութիւն մը, որ զբաղան երեկոյթներով եւ հայրենասիրական գումարումներով կենդանի կը պահէ ազգային ոգին:

8. — Եսլոնաւիոյ գլխաւոր հայտնակ վայրերն են մայրաքաղաքը Պէլկրատ եւ Իւսկիւպ. բայց այս երկու քաղաքները միայնոզ երկաթուղազմին շուրջը եղած 38 կայարան քաղաքներուն մէջ կան 200ի չափ Հայեր: Այնպէս որ Պէլկրատի 200ը եւ Իւսկիւպի 100ը եւս աւելցնելով անոնց վրայ, ընդհանուր Եսլոնաւիոյ Հայոց թիւը կը յանդի իբր 500ի: Բացի Իւսկիւպի ազգայնոց կէսէն եւ Պէլկրատիներու մէկ փոքր մասէն, միւս ամէնքը նոր գաղթականներ են, զրեթէ ամէնը Երզնկայի Կեմալ զաւառին զիւղերէն: Արթուն եւ ազգասէր Հայեր, որոնք սակայն Հայաստանի Ա. Հանրապետութեան օրով միայն, երբ հայկական Հիւպատոսութիւն կար, ազգային վարչութեան ձեով մարմին մը ունեցած են, եւ անկէջ ի վեր ո՛չ եկեղեցական ո՛չ կրթական որեւէ վարչութեան կազմ չեն ունեցած: Այնպէս որ, բացի Իւսկիւ-

պէ, որ ծերունի քահանայ մը կայ իր զաւկին մօտ հիւրարար, ամբողջ եռօր-սլաւիոյ մէջ ոչ մէկ քահանայ կամ ազգա-յին պաշտօնեայ կայ:

9.— Անգղիոյ հայաբնակ քաղաքներն են Լոնտօն, Մանչէսթըր, Սաութ Բօրթ եւ Լիվըրքուլ: Առաջինին մէջ կան իբր 800, իսկ միւսներուն մէջ շուրջ 500 Հայեր: Լոնտօնի մէջ ունինք հայաբնակս գեղեցիկ եկեղեցի մը, յարակից երկրամասնով միասին: Թէեւ Պ. Գալուստ Կիւլպէնկեանի կողմէ կառուցուած է ան եւ կը մատակա-րարուի իր կողմէ, բայց ամբողջովին յատ-կացուած է ժողովուրդին հոգեօր պէտքին: Իբրեւ ազգային վարչութիւն, տակաւին չը կայ ոչ մէկ մարմին. գոյութիւն ունին միայն Տիկնանց Միութիւն մը եւ աղքատախնամ մը. եկեղեցին ունի իր քահա-նան, որ եկեղեցւոյ Բարերարէն կ'ընդունի իր ապրուստը, բայց կը ծառայէ ամբողջ ժողովուրդին: Մանչէսթըրի մէջ, որ մեր եւրօպահայ ամենէն հին եւ կազմակերպեալ գաղութներէն մին է, ունինք ազգապատ-կան եկեղեցի, ազգային վարչութիւն, եւ բնօրոյսանական դրութեամբ, որուն կան-դամակցին կիները եւս, աղքատախնամ են. Հոգեօր Հովիւն է Տ. Ղեւոնդ Եպս.: Կլը-թօական որեւէ ձեռնարկ չկայ ոչ Լոնտօն եւ ոչ Մանչէսթըր: Սաութ Բօրթ եւ Լիվըր-քուլ կը հովուուին Մանչեսթըրի եկեղեցիէն:

Ա Ն Կ Ե Ղ Մ Ը

Մի' վախճաւ դուն մաղէն անկեղծ.
Ուրբեներ ի՛նչ ալ խօսին,
Դուն զայն յարգէ սիրով մ'անեղծ.
Շուտ կը բըռչին խօսքեր սին:

Տէր եղիւ խօսիլ շիտակ,
Հեզ է Տէր ո՛ր որ դառնաւ.
Չար չունի շեշտ ցրպատակ,
Շուտ կ'անցնի ան եւ իր վընաս:

Թէ խիտ է ան եւ մեր խոստ,
Բարի է բայց, չի պահէր ղէն.
Ան կը խոսի արձակ բոլոր
Չարէն, սուսէն եւ կեղծիւքն:

ԲԱԿ

ՊԵՂԱՍ ՓԱՇԱ ՆՈՒՊԱՐ

Հանոյթով կը զարդարեմք ՍԻՌԻՈՒ սիւնակ-ները պատմական եւ հոգեբանական այն վեր-լուծումներով, որոնց մէջ եզրափակուի Հայոց Դրացի Առաջնորդը, Դեր. Տ. Թորգոմ Սըր-բազան, պատկերացուցած է հայ ժողովուրդի Մեծ Զաւակին, որպէսզ Գևորգ. Պօղոս Փաշա Նուպարին նկարագրելը, 1930 Յուլիս 1, կիւ-րակի օր, Դանիւրի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ նորշին Առաջնորդարանին մէջ, Հ. Բ. Ը. Միւրքեան նախաձեռնութեամբ կարգա-դրուած համագայլին Յիշատակի հանդիսին տօնիւ:

Խմբք.

Ականաւոր Հայը, որուն մահը կ'ող-բայ այսօր ամբողջ ազգը, մեր ժողովուրդին ժամանակակից ամենէն պատկանելի եւ բա-ցադիկ արժէք ներկայացնող գէմքերէն մին եղաւ:

Մեծ էր ան իր ծագումով, իր ծնուն-դով, իր կեանքով եւ իր գործերով:

Ծագումովը. որովհետեւ տոհմիկ շատա-ւիղն էր իշխանական տունի մը, զոր բախ-տը Սիւնեաց խրոխտ լեռներէն փոխադրել էր յոնիական ափերուն վրայ, Զմիւռնիոյ նորակազմ հայ գաղութին մէջ փայլեցնե-լու համար իր ցեղական ձիրքերը:

Ծնունդովը. որովհետեւ զաւակն էր պե-տական մեծ վերանորոգիչի մը, որ, ԺԱ. դարուն, Բագրատունեաց փուլգումէն ետ-քը, եզրիպտոս եկած եւ հին հայ նախարա-րական տուներու պատկանող քաղաքական եւ ղինոսորական գործիչներուն նման, ա-նոնցմէ ութը դար յետոյ, նորէն աւելի բար-ձրը աստիճանի մը վրայ թերեւս պանծա-ծացուցեր էր իր ցեղը, միջազգային ուշա-դրութեան ու պատմութեան յանձնելով Հայ անունը:

Կեանքովը. որովհետեւ անհատներու կենսագրութեան մէջ դուն ուրեք կարելի է տեսնել որ պատուոյ մէջ եւ ղիրքերու վը-րայ յառաջդիմութիւնը զուգընթաց եղած ըլլայ զուտ անձնական արժանիքի եւ աշ-խատութեան, այնպէս՝ ինչպէս կը հաս-տատուի իրենին մէջ: Իր գէմքը կը կնճը-ռօտէր, կ'ըսեն, երբ կ'ուզէին պատուել ղինքը իբրեւ նախարարապետի որդի: Վա-սընդի կը խորհէր, անշուշտ իրաւամբ մի-